

SKULPTUURI ARENGUJOOONI EESTIS JA NENDE KAJASTUMINE VILJANDIS. INTERVJUU KUNSTITEADLASE HEINI PAASIGA

Tiiu Männiste, kunstiteadlane

Kui Viljandi skulptuuride saamisluгу lähemalt uurida, selgub, et 19. sajandi lõpust alates on peaaegu igal kümnendil midagi loodud. Žanrid on olnud väga erinevad: pürskkaevuskulptuurid, pargiskulptuurid, monumendid, bareljeefid, ratsamonument, fassaadikaunistuskulptuurid, kalmistuskulptuurid.

Viljandisse on loonud sulptuure erinevad autorid: August Weizenberg, August Vomm, Aino Sepp, Ernst Kirs, Edgar Viies, Ülo Õun, Riho Kuld, Aime Kuhlbusch, Mati Karmin, Peeter Leinbock ja Terje Ojaver. Kõik nimetatud autorid on tunnustatud skulptorid, kelle loomingut tuntakse näitustelt ning nende teoseid võib avalikust ruumist leida mitmetes Eesti paikades.

Kõige arvukamalt esineb Viljandis August Weizenbergi loodud skulptuure. Need on järgmised:

- Reljeef “Kristus Ketsemani aias”, umbes 1869 (kips), Kiriku t 3, Viljandi Pauluse kirikus.
- S. Rosenbergi hauasammas “Lootus”, 1893 (marmor). S. Rosenbergi mälestuseks. Paiknes algul Vanal kalmistul, praegu asub Viljandi Muuseumis.
- Dr Palitseri hauamonument, 1906 (pronksbüst), Vanal kalmistul.
- Perekond Kolgi (tellija T. Kolk) hauasammas “Rahuingel”.
- Skulptuur “Naine ankruga”, 1908 (pronks, must marmor), piirdeaed hauamonumendi ümber (raud; Vanal kalmistul).
- Fr. Kuhlbari büst, 1911 (kips), Viljandi Muuseumis.
- H. Leokese büst, 1913 (kips), Viljandi Muuseumis.

Viljandi Muuseumi valduses olev A. Weizenbergi hauaskulptuur “Lootus” saab 2006. aastal koha Jaani kirikus. See on põhjus, miks pöördusin eesti skulptuurilugu tutvustava teema juurde.

Aastakümneid on August Weizenbergi loomingut uurinud kunsti-teadlane Heini Paas, kelle sulest ilmus 1999. aastal põhjalik monograafia eesti esimesest professionaalsest skulptorist August Weizenbergist.¹

---

¹ Paas, Heini 1999. August Weizenberg 1837–1921. Tallinn.

Huviline võib sellest trükisest leida kunstniku kohta lähemalt sisukaid ja mitmekesiseid andmeid.

Järgnevalt tutvume Weizenbergi uurija Heini Paasi mõtetega eesti skulptuurikunstist üldiselt. Meie jutuaamine toimus tänava märtsi algul kunstiteadlase kodus Tallinnas.

Eesti professionaalse kultuuri ajalugu on üle 100 aasta vana. Milline aeg on olnud just skulptuuri arengu jaoks soodne?

19. sajandi viimasel veerandil olid meil esimesed professionaalsed kujurid August Weizenberg ja Amandus Adamson juba olemas. Olude sunnil möödusid nende paremad loominguaastad võõrsil. Vaatamata sellele on neil eesti kultuuriloos suur tähtsus. Rahvusliku enesemääramise perioodil jälgis rahvas suure huviga Eesti rahvusliku ärkamisaja juhtidega ühenduses oleva Weizenbergi külaskäike Roomast kodumaa-
le, tema esinemisi näitustel ja kirjutisi tema loomingust Eesti lehtedes. Eestlastele mõjus julgustavalt, et ka vaese maarahva hulgast võis esile kerkida silmapaistvaid vaimuinimesi.

Soodne aeg eesti skulptuuri arenguks saabus 1920. – 1930. aastatel Eesti Vabariigi ajal, kui ühiskondlik kandepind võimaldas töötada kujuritel juba kodumaal. Nende looming seostus siinse eluoluga. Portreeteriti eesti inimesi, loodi meeleolukaid figuure, dekoratiiv- ja kalmistuskulptuure, mälestussambaid ning ehitusplastikat. Kujunesid välja eesti skulptuuri rahvuslikud traditsioonid, mille tunnusjooneks oli erinevate skulptuurimaterjalide – graniidi, puu, pronksi, marmori – oskuslik töötlemine ja väljendusvõimaluste kasutamine. Kipsi peeti skulptuuri valmistamisel ainult vahematerjaliks enne töö püsivasse materjali viimist. 1920.–1930. aastatel käisid kunstnikud sageli täiendusreisidel välismaal. Nende professionaalne tase oli kõrge.

Selle perioodi esimeseks ja kõige silmapaistavamaks meistriks on Jaan Koort, skulptor, maalija ja keraamik. Pärast õpinguid tuli ta Pariisist Eestisse tagasi 1916. a. Temast sai eesti moodsa skulptuuri rajaja. Tema loomingulaadi mõjutasid mitme prantsuse kunstniku tööd, nende hulgas Aristide Mailloli konstruktsioonikindlad, üldistatud ja stiliseeritud vormiga figuurid. Eriti köitis teda aga egiptuse basaltskulptuuridele omane kompaktne terviklikkus ja monumentaalsus. 1916. aastal loodud hingestatud ja poeetiline “Abikaasa portree” mustast tihedast basaldist on eesti skulptuuris esimene nii kõvast materjalist teos. Koorti eeskujul hakkasid teisedki meie kujurid kasutama kõvu kiviliike, eriti siinset

Heini Paasi (vasakul) õnnitleb 80. sünnipäeval Mai Levin. Oktoober 1998

graniiti. Koort tõi eesti skulptuuri ka loomaplastika.

1918. aastal saabusid kodumaale prantsuse kunstist ja saksa ekspressionismist impulsse saanud Anton Starkopf, Peterburis akadeemilise hariduse omandanud ja juugendlikust stilisatsioonist huvitatud Voldemar Mellik ning Venemaal Pensa kunstikoolis õppinud Juhan Raudsepp, kubistlik-konstruktivistliku suuna esindaja. See muutis meie 1920. aastate skulptuuri üldpildi laadilt mitmekesisemaks.

1930. aastatel toimus skulptuuris loominguiliste printsiipide ühtlustumine realismi suunas. Seda soodustas ühine ümbrus ja õppekeskus 1919. aastal asutatud Pallase kunstikooli näol. Küpsesse loominguikka jõudnud kunstnike kõrval hakkasid tooni andma Pallases hariduse saanud noored, kelle skulptuuriõpetajaks oli Anton Starkopf, joonistusõpetajaks Voldemar Mellik. Eesti dekoratiivskulptuuri looja Starkopf jättis õpilastele vaba arenemisvõimaluse. Esimese skulptorina lõpetas Pallase Ferdi Sannamees, kellest kujunes 1930. aastate silmapaistvaim portretist. Järgmistena lõpetasid Herman Halliste, Martin Saks jt.

Pallases tunti 1930. aastatel huvi prantsuse uusklassitsismi vastu, mille peaesindajad olid Aristide Maillol ja Charles Despiau. Despiau vahetuul tundeil ja elamustel põhinev skulptuur võlus eriti kümnendi teisel poolel õppinud pallaslasi Enn Roosi, Lydia Laasi jt.

Tagasilöögiks skulptuuris olid II maailmasõja järgsed aastad. Valitsema pääsenud sotsialistlik realism surus kunsti kitsastesse raamidesse, õhutati ülistama nõukogude korda. Kunstnike isikupärane käekiri tembeldati formalismiks. Et kunsti tellijad Kultuuriministeerium ja Kunstifond tunnistasid töö vastuvõetavaks, tuli oma laadi vastavalt kohandada. Mõned vanemad kujurid ei läinud nõutud kaanonitega kaasa ja tihti ei saanudki tellimusi. Tolleaegsed tööd on enamasti jäänud kipsi. Skulptuurimaterjalide osa taandus teisejärguliseks. Aktifiguur oli põlatud.

Muutus leidis aset 1960. aastatel, kui sotsrealismi piirid avardusid ja ranged piirangud kadusid. Portree kõrvale tuli tagasi tundeid ja meeoleolu väljendav aktifiguur. Väärtustati jälle skulptuurimaterjalide osatähtsust teose mõjujõu tõstmisel, nende dekoratiivset ilu. Uudsena löid meie kujurid tol ajal Euroopas levinud keevitatud raudskulptuure (Olav Männi jt.)

Avanenud võimalusi asus julgelt ära kasutama Edgar Viies. Temast kujunes nüüdis-skulptuuri moderniseerija sisu, vormi ja materjalide osas. Pronksile, puule, dolomiidile ja teistele materjalidele lisandus pidulikult mõjuv jaheda helgiga alumiinium. Ta tõi 1960. aastatel meie skulptuuri elunähtuste ja probleemide ning lindude-loomade üldistav-sümboolse tõlgenduse, sotsiaalsete tüüpide allegooriad. Mõnikord esineb neis sarkasmi. Ta on loonud suhteliselt looduslähedasi töid ja täiesti abstraktseid dekoratiivskulptuure. Ta redutseerib ja stiliseerib vormi väga tugevalt. Viiese loomingu üheks iseloomulikumaks näiteks on 1976. a valminud romantiline, dünaamilise vormiga Johan Köleri monument Viljandis (pronks).

1970.–1980. aastatel jätkus skulptuuri uuendamine (Albert Eskel, Matti Varik, Riho Kuld, Jaak Soans). Traditsioonide hülgamise poolest paistis silma Ülo Õun, kes tõi eesti skulptuuri positiivse kõrvale groteski ja iroonia, võttis abiks popkunsti ja sürrealismi elemente. Ta hakkas kipsi värvima. Neil aastatel kerkis esile isikupärase laadiga andekas naiskunstnike põlvkond: Ellen Kolk, Aime Kuhlbusch, Mare Mikof, Hille Palm.

Postmodernistlikul ajastul kujutatakse ka elu varjukülgi, kaldudes vahel groteski. Skulptuuris toimuvad samad protsessid, mis teistes kujutava kunsti valdkondades. Kuhu liigub skulptuur? Milline koht jääb realistlikule kujutamislaadile?

See on tõsi, et skulptuuris toimuvad samad protsessid, mis teistes kujutava kunsti valdkondades. Kuid kuhu skulptuur liigub, seda on küll võimatu ennustada. 19. sajandi teisest veerandist on kunstistiilid väga kiiresti vahetunud, ühiskondlik elugi on teinud kiireid pööreid. See kehtib ka tänapäeva kunsti kohta.

A. Weizenbergi loomingu uurijana olete tema loomingupärandis välja toonud ka viis Viljandiga seotud teost, neli neist on kalmistuskulptuurid. 1893. aastal on valminud hauaskulptuur “Lootus”. Üle 100 aasta tagasi loodud teosel on täna kindlasti hoopis teine tähendus ja mõju. Milline?

“Lootus” (marmor) Viljandi Vanal kalmistul.

Samba püstitamine oli tollal oluline perekondlik sündmus. “Lootuse” figuuri laskis Aleksander Rosenberg teha lähedase inimese mälestusmärgina, väljendades sellega lahkunule oma armastust ja tänu. Samba avamisele kogunenud rahvas suhtus veidi teistmoodi. Nad tundsid uhkust, et ilusa kuju loojaks oli August Weizenberg, üks nende hulgast.

Praeguseks on mälestusmärgist saanud ajalooline objekt. Marmorist “Lootust” väärtustatakse kui meie esimese kujuri tähelepanuväärset, muinsuskaitse all olevat skulptuuri. See on üks Weizenbergi loodud hauasammastest, millega ta on rikastanud meie surnuaedu ja andnud olulise osa eesti kalmistuskulptuuri arengusse.

A. Weizenbergi loomingu paremik asub täna Tallinnas, Kadrioru Kunstimuseumis. Milliseid Eestimaa paiku kujur veel oma teostega kaunistas? Millises mahus on nad täna huvilistele nähtavad?

Enne II maailmasõda oli Weizenbergi skulptuure ka Vanemuise ja Estonia teatri fuajees, Eesti seltsides, koolides.

Praegu asub avalikus ruumis ja kõigile nähtaval Linda kuju Lindamäel Tallinnas. Seda on ka tema loodud hauasambad mitmes Eesti surnuaias.

Olete staažikas skulptuurikunsti uurija. Kolm monograafiat ja arvukad artiklid. Kes on täna Teie järglane?

Täna juhib skulptuuriosakonda KUMU-s Juta Kivimäe. Skulptuuri on põhjalikumalt uurinud Mart Eller, monograafiaid kujuritest on kirjutanud Tiina Nurk (A. Adamson 1959), Leo Gens, Milvi Alas, Viivi Viilmann, artikleid on avaldanud Tiina Pikamäe jt.

Milline uurimustöö on Teil praegu käsil?

2005. aasta novembris täitis 150 aastat kujur Amandus Adamsoni sünnist. Ilmumas on tema elu ja tegevust käsitlev ning Eesti Kunstimuseumis asuvaid töid iseloomustav album-kataloog.

Rääkige palun ka endast, kust Te pärit olete, kuidas kulges Teie haridustee ja tööelu.

Sündisin 6. oktoobril 1918. aastal Mõniste vallas isapoolse vanaisa mõisnikult krediidipanga laenuga ostetud talus. Selle andis ta vanas eas minu isale ja elas koos vanaemaga tolle aja tava kohaselt ka ise talus. Vanaema juures käisid 1920.–1930. aastatel Tartu Ülikooli murdekogujad-üliõpilased üles kirjutamas vanu laule, jutte ja vanasõnu. 1963. aastal lindistas grupp Eesti Kirjandusmuuseumi töötajaid minu isa lauldud laule. Talu kuulus isale 25. märtsini 1949. a.

Kasvasin koos õe ja vennaga töökas ja rahumeelses peres, mida ilmestas ema lahkus ja heasüdamlikkus. Talvel tehti hoolega käsitööd: kedrati lõnga, kooti kangaid ja punuti majapidamises vajalikke korve. See oli põnev ja võtsin kõigest meeleldi osa. Käsitöö on jäänud minu üheks hobiks. Talu ümbritses mets, kus raiestikust kasvasid maasikad ja vaarikad. Lähedal oli ka muraka- ja jõhvikasoo, mida muuseas läbis Läti piir. Käisime sageli marjul. Sellest sai minu teine hobi. Meeleldi lugesin eakohaseid raamatuid, kui vähegi aega oli.

Vanemad pidasid tähtsaks, et lapsed saaksid hea hariduse, kuigi see ei

olnud neile kerge. Õppisin Mõniste algkoolis, Valga Ühisgümnaasiumis ja Tartu Ülikoolis filosoofia teaduskonnas, peaaoneks valisin kunstiajaloo. Õppejõududeks olid Sten Karling (lühikest aega), Armin Tuulse ja Voldemar Vaga – tänaseks legendaarsed kunstiteadlased. 1939. aasta alguses astusin korporatsioon Indlasse. Lõpetasin ülikooli kunstiajaloolasena 1945. aasta sügisel ja sain ajutise lõputunnistuse. Oli sõjajärgne aeg ja diplom saadi vormistada alles 1948. aastal, kui Moskvast saabusid diplomi jaoks vajalikud kaaned.

Jäin kunstiajaloo kateedrisse tööle 1945. aasta aprillist kuni 1950. aasta oktoobrini. Kateeder liideti ajalookateedriga ja minu koht koondati. Järgnevalt töötasin bibliograafina Tallinna Keskraamatukogus. 1958. aastal sain skulptuurikogu hoidja koha Eesti Kunstimuuseumis, mis 1978. aastal seoses muuseumi järgu tõstmisega nimetati skulptuuriosakonnaks. Juhatasin skulptuuriosakonda 1985. aasta oktoobrini.

1969. aastal kaitsesin kandidaadi väitekirja teemal “Ferdi Sannamees”. Samal aastal võeti mind Eesti Kunstnike Liidu liikmeks. Kuulun ka Eesti Muuseumiühingusse.

Minu uurimuste põhjal on ilmunud kirjutisi Eesti Kunstimuuseumi ajaloost, muuseumi skulptuurinäituste ja skulptuurifondis asuvate teoste katalooge ning kolm monograafiat: “Ferdi Sannamees” (1974), “Herman Halliste” (1985) ja “August Weizenberg” (1999).

Lisa: **Viljandi skulptuure erinevatel aegadel**

19. saj lõpp

Hauaskulptuur “Lootus”, 1893, A. Weizenberg (marmor), S. Rosenbergi mälestuseks, asus algul Vanal kalmistul, praegu asub Viljandi Muuseumis. Reljeef “Kristus Ketsemani aias”, umbes 1869, A. Weizenberg (kips), Kiriku t 3, Viljandi Pauluse kirik.

20. saj algus

Dr Palitseri pronksbüst, 1906, A. Weizenberg.
Skulptuur “Naine ankruga”, 1908, A. Weizenberg (pronks, must marmor).

1930. aastad

Purskkaevu skulptuur “Poiss kalaga”, 1932, A. Vomm, Kindral Laidoneri plats.

Skulptuuri arenguhooni Eestis ja nende kajastumine Viljandis...

Purskkaevu skulptuur “Tüdruk tuviga”, 1930. aastad, A. Vomm, tänane asukoht teadmata.

1950. aastad

Skulptuur “Hülged”, 1952 (graniit), A. Sepp, end Pioneeride park .

Spordihoone fassaadi skulptuurid “Mees” ja “Naine”, autor Ernst Kirs.

Hoone valmis 1959.

1960. aastad

Skulptuur “Noor tehnik”, 1961 (graniit), A. Sepp, end Pioneeride park .

Skulptuur “Laps vasikaga”, 1962 (graniit), A. Sepp, end Pioneeride park.

1970. aastad

Johann Köleri monument, 1976 (pronks), skulptor Edgar Viies, arhitekt Rein Luup.

1980. aastad

Skulptuur “C. R. Jakobson”, Ü. Õun, 198? (pronks), Riia mnt 91, C. R. Jakobsoni nim Gümnaasium.

1990. aastad

Skulptuur “Jooksja”. Skulptuur kujutab Hubert Pärnakivi. “Jooksja” asub Ranna pst ääres. Skulptoriks on Riho Kuld ja arhitektiks Ülo Stöör. Monument avati 1990. aastal. Järvejooksu võitjate kompleksis (kavandanud Aate-Heli Õun) on graniitplaatidest sambad võitjate nimede ja aastaarvudega.

Skulptuur “C. R. Jakobson”, 1998, M. Karmin, Tartu tänav.

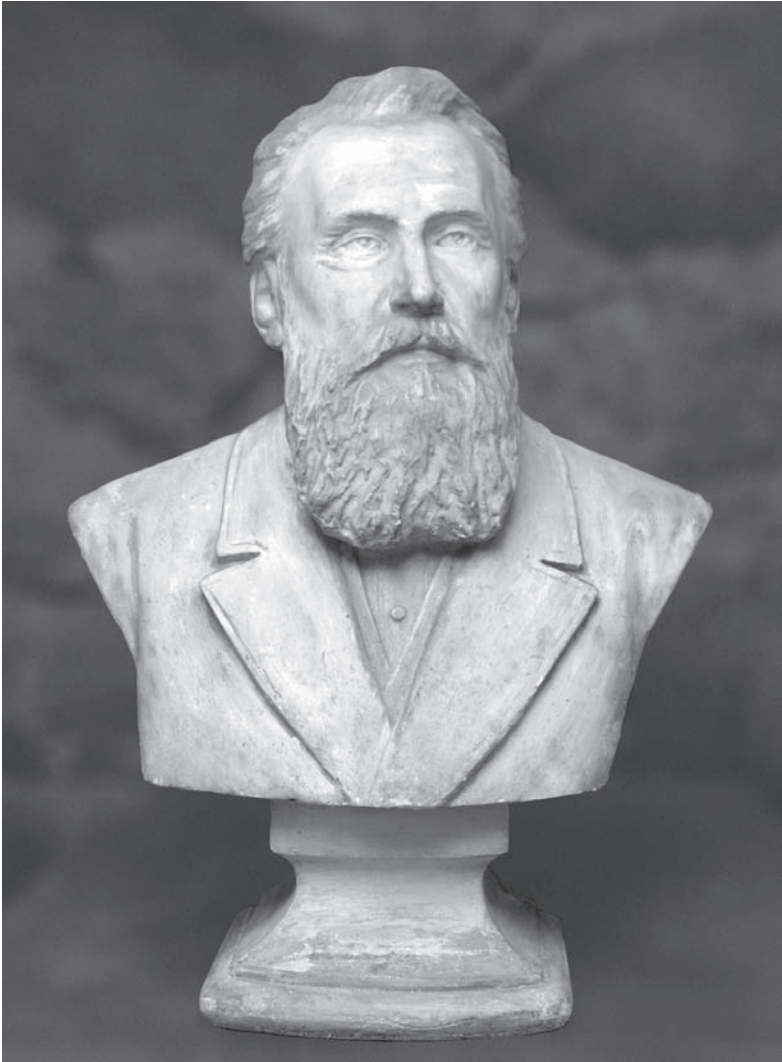
Skulptuur “Salme Pruuden”, büst, A. Kuhlbusch, Köleri pst.

2000. aastad

Skulptuur “Martin Klein”, 2002, M. Karmin.

Skulptuur “J. Laidoner”, 2004, Terje Ojaver.

A. Weizenberg. H. Leokese büst, 1913 (kips).

**TRENDS OF THE DEVELOPMENT OF SCULPTURE,
AND THEIR REFLECTION IN VILJANDI. INTERVIEW
WITH ART HISTORIAN HEINI PAAS**

Tiiu Männiste

Interview with one of the most outstanding historians of sculpture in Estonia, Heini Paas. The interview is motivated by sculptures by Weizenberg, designed for Viljandi: relief „Christ in the garden of Gethsemane“ (ca 1869, stucco), grave sculpture „Hope“ (1893, marble), bronze bust on the grave of dr Palitser (1906), grave sculpture „Guardian Angel“ for Kolk family, sculpture „Woman with an anchor“ (1908, bronze, black marble), and busts of Fr Kuhlbars (1911) and H. Leoke (1913). The interview also reveals trends in the development of Estonian sculpture since the 19th century, as well as the background and current activities of Heini Paas. The list of sculptures in Viljandi in the public sphere is presented as an appendix to the interview. The authors of the sculptures include August Weizenberg, August Vomm, Aino Sepp, Ernst Kirs, Edgar Viies, Ülo Õun, Riho Kuld, Aime Kuhlbusch, Mati Karmin, Peeter Leinbock and Terje Ojaver.